

Abdurrahmân Şükrî'nin Şiir Anlayışı

Abd al Rahmân Shukrî's Understanding of Poetry

Necati YAMAN

(Sorumlu Yazar | Corresponding Author)

Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Graduate Student, Suleyman Demirel University Graduate School of Social Sciences

Isparta / Türkiye

necatiyaman43@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-9089-6047> | <https://ror.org/04fjte88>

Makale Bilgisi

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 08/11/2024
Kabul Tarihi : 15/05/2025
Yayın Tarihi : 30/09/2025

Article Information

Article Type : Research Article
Received : 08/11/2024
Accepted : 15/05/2025
Published : 30/09/2025

Atıf

Yaman, Necati. "Abdurrahmân Şükrî'nin Şiir Anlayışı". *Ordu İlahiyat* 5 (Eylül 2025), 1-16.<https://doi.org/10.70674/oi.1581994>

Citation

Yaman, Necati. "Abd al Rahmân Shukrî's Understanding of Poetry". *Ordu Divinity* 5 (September 2025), 1-16. <https://doi.org/10.70674/oi.1581994>

İntihal | Plagiarism

Bu makalede intihal taraması yapılmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir. [İntihal.net](https://intihal.net) - TurnitinThis article has been scanned for plagiarism and it has been confirmed that it does not contain plagiarism. [İntihal.net](https://intihal.net) - Turnitin

Etik Beyan | Ethical Statement

Yapay Zekâ Kullanımı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde Yapay Zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. Ayrıca bu makale, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam eden "Abdurrahmân Şükrî ve Modern Arap Edebiyatındaki Yeri" başlıklı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Necati YAMAN

Use of Artificial Intelligence: No Artificial Intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles. Also, this article is based on his master's thesis titled "Abdurrahmân Shukrî and His Place in Modern Arabic Literature", which is ongoing at Suleyman Demirel University, Institute of Social Sciences. Necati YAMAN

Hakem Sayısı | Referees

İki Dış Hakem | Two External Referees

Değerlendirme | Review

Çift Kör Hakemlik | Double Blind Referee

Etik Bildirim | Complaints

orduilahiyatdergisi@odu.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans | Copyright & License

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.

Öne Çıkanlar

- Bu çalışmada Abdurrahmân Şükrî'nin şiir anlayışı tespit edilmeye çalışılmıştır.
- Abdurrahmân Şükrî'nin yenilikçi bir yazar olduğu öne çıkmaktadır.
- Abdurrahmân Şükrî'nin Romantizm ile ilgili görüşlere sahip olduğu görülmektedir.
- Abdurrahmân Şükrî'nin şiirde duygulara önem verdiği ortaya çıkmaktadır.

Highlights

- This study aims to identify the poetic understanding of Abd al Rahmân Shukrî.
- Abd al Rahmân Shukrî stands out as an innovative poet.
- It is seen that Abd al Rahmân Shukrî has views on Romanticism.
- It is clear that Abd al Rahmân Shukrî placed emphasis the emotions in poet.

Abd al Rahmān Shukrī's Understanding of Poetry

Extended Abstract

This article examines the life and views on Arabic poetry of Abd al Rahmān Shukrī (1886–1955), one of the innovative poets of the twentieth century who lived in Egypt and was of Moroccan origin. This study aims to examine Abd al Rahmān Shukrī's approach to poetry. Within this framework, a literature review was conducted; works written about Shukrī, encyclopaedia entries, the introductions to Shukrī's poetry collections, and his views on poetry as expressed in his articles were examined. This study only addresses Shukrī's views on poetry; his criticism and short stories were not included in the research. The study reveals that the sources examined provide information that supports each other. Abd al Rahmān Shukrī, who spent his life as an educator, holds an important place in modern Arabic literature. After completing his university education, he studied in England thanks to his proficiency in English, which gave him the opportunity to experience Western literature firsthand. This experience broadened his literary culture and shaped his understanding of poetry. Shukrī's literary understanding is based on the roots of classical Arabic literature on the one hand, and on the other hand, it is shaped by the innovative views he learned from Western literature. He read many classic works of Arabic literature, and his English education also led him to take an interest in English literature. His adoption of the views of English Romantic poets at a time when French literature was more widespread placed him in a unique position. Abd al Rahmān Shukrī carried forward the literary innovation movement that began in Egypt with the French Revolution and pioneered the spread of Romanticism and its principles in Arabic literature. According to Shukrī, poets should distance themselves from the formalism of the classical school and they should not view poetry as merely a structure woven with formal rules. In his view, poetry is an art form in which the poet can express his feelings and thoughts sincerely. In this context, he sought to free poetry from rigid formalism and criticised the rules and patterns that hindered the development of poetry. He did not consider elements such as rhyme and metre to be indispensable conditions of poetry. The most important indication of his disregard for formalism can be seen in the two poems he wrote in a free style without meter or rhyme. According to him, poetry should express emotion; it should not be limited by artificial structures. Shukrī also complains about the backwardness of Arabic poetry. He attributes this to the fact that poets imitate the poems of earlier Abbasid poets. Shukrī, who published seven poetry collections in just ten years between 1909 and 1919, was also a prolific writer of prose. His understanding of poetry does not include classic themes such as nationalism, praise, satire, or daily events. According to him, poetry is not a means of profit, and therefore he disapproves of writing poetry for financial gain. This approach shows that he sees art not as a means to an end, but as a value in itself. For this reason, his poetry does not deal with themes based on relationships of interest but rather on topics more commonly explored by Romanticism, such as nature, life, humanity, love, hope, and sorrow. One of the main reasons for Shukrī's tendency to Romanticism, he believes that if literature is conveyed to the society in a simple language that they can understand, it can contribute them to overcome the crises they have faced. Thus, his poetry became an expression of both individual introspection and social criticism of his era. Another prominent feature of Shukrī's literature is pessimism. The reason for this is the political and economic crises in Egypt and the effects of the British occupation. This pessimistic trait is reflected in Shukrī's poetry, manifesting itself in themes such as death, pain, and despair. Shukrī attempted to explain his views on poetry in line with the Romantic movement. He argues that the poet must express both emotion and thought. According to him, poetry is not merely the art of speaking beautifully; it is an honest and sincere expression of a state of mind, an idea, or a feeling. In this regard, it is stated that Shukrī's poems contain both emotion and thought. Another important point that Shukrī emphasises is thematic unity. As in classical Arabic poetry, he opposed the inclusion of several topics in the same poem and argued that poetry must consist of a single topic. Regarding the value of verses in poetry, he argued that they are valuable not on their own, but as part of a whole. He compared the verses of a poem to the organs of the human body, stating that each one has its own distinct function. This approach is considered an innovation in the stylistic understanding of classical Arabic poetry. Another feature that Shukrī wanted to see in poetry was imagination. However, he noted that some poets could confuse imagination with delusion. He described images that were somehow connected to reality as "imagination" and images that were incompatible with reality and baseless as "delusion." According to him, good poetry is poetry that gives space to the right imagination and avoids false comparisons that could cause delusion. He argues that poets should not confuse imagination with delusion. Shukrī takes a negative view of similes and metaphors, which are widely used in Arabic poetry. He believes that the excessive use of literary arts in poetry disrupts the natural flow of emotions. In particular, he considers the excessive use of similes to be a sign of the poet's weak imagination. He believes that not only the content of poetry but also its form of expression is equally important. For this reason, he did not prefer words that have no equivalent in everyday language or that sound artificial. Instead, he adopted a more sincere, simple, and natural style of expression. Abd al Rahmān Shukrī wants his readers to stay away from exaggerated poetry, just as he himself stays away from exaggeration. He is astonished by those who read and appreciate such poetry.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Abd al Rahmān Shukrī, Understanding of Poetry, Modern Egyptian Poetry, Romanticism.

Abdurrahmân Şukrî'nin Şiir Anlayışı

Öz

Bu makalede, Mısır'da yaşamış modern şairlerinden, Abdurrahmân Şukrî'nin (1886-1955) hayatı ve Arap şiirine dair görüşleri ele alınmıştır. Bu çalışma, Abdurrahmân Şukrî'nin şiire yaklaşımını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede kaynak taraması yapılmış; Şukrî hakkında yazılmış eserler, ansiklopedi maddeleri, Şukrî'nin şiir dîvânlarının mukaddimeleri ve şiirle ilgili yazdığı makalelerindeki görüşleri incelenmiştir. Bu araştırmada Şukrî'nin yalnızca şiirle ilgili görüşleri ele alınmış, eleştirmenlik yönü ve kısa hikâyeleri araştırmaya dâhil edilmemiştir. İngiltere'de öğrenim görmesi vesilesiyle Batı edebiyatını daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Şukrî'nin edebî anlayışı bir yandan klasik Arap edebiyatının köklerine dayanırken, diğer yandan Batı edebiyatından öğrendiği yenilikçi görüşlerle şekillenmiştir. Arap edebiyatına ait birçok klasik eseri okumuş; bunun yanında aldığı İngilizce eğitimin de etkisiyle İngiliz edebiyatına ilgi duymuştur. Abdurrahmân Şukrî, Mısır'da Fransız İhtilâli'yle başlayan edebî yenilik hareketini daha da ileriye taşıyarak Romantizmi ve ilkelerinin Arap edebiyatında yayılmasına öncülük etmiştir. Şukrî'ye göre şair, Klasik ekolün şekilcilik anlayışından uzak durmalı; şiiri yalnızca biçimsel kurallarla örülü bir yapı olarak görmemelidir. Ona göre şiir, şairin duygularını ve düşüncelerini içten bir şekilde ifade edebildiği bir sanat alanıdır. Bu bağlamda, şiiri katı şekilcilik anlayışından kurtarmaya çalışmıştır. Yedi şiir dîvanı yayımlayan Şukrî, aynı zamanda nesir türünde de eser yazmış üretken bir edebiyatçıdır. Şiir anlayışında milliyetçilik ve övgü gibi klasik temalara yer yoktur. Bu yaklaşım, onun sanatı bir araç değil, başlı başına bir değer olarak gördüğünü gösterir. Şiirinde doğa, hayat, insan, sevgi, umut ve elem gibi daha çok Romantizmin işlediği konulara yer vermiştir. Şukrî'nin Romantizme yönelmesinin sebebi ise edebiyatı halkın anlayabileceği sade bir dille topluma ulaştırıldığı takdirde, toplumun yaşadığı krizleri aşmasına katkı sağlayabileceğine olan inancıdır. Şukrî'nin edebî olarak ön plana çıkan bir başka özelliği karamsarlıktır. Bu durumun nedeni olarak Mısır'da yaşanan siyasi ve ekonomik krizler ile İngiliz işgalinin etkilerini göstermektedir. Bu karamsar özellik, Şukrî'nin şiirine de yansımış; ölüm, acı ve umutsuzluk gibi temalarla kendini göstermiştir. Şukrî, şiirle ilgili görüşlerini romantik akımın görüşleriyle açıklamaya çalışmıştır. Şukrî, şairin duyguyla birlikte düşüncüyü de ifade etmesi gerektiğini savunur. Ona göre şiir, yalnızca güzel söz söyleme sanatı değildir; bir ruh hâlinin, bir fikrin ya da bir hissin içten bir ifadesidir. Şukrî'nin üzerinde durduğu bir diğer önemli husus, konu bütünlüğüdür. Klasik Arap şiirinde olduğu gibi birkaç konunun aynı şiirde yer almasına karşı çıkmış, şiirin tek bir konudan oluşması gerektiğini savunmuştur. Şiirde mısranın değeri hususunda ise, onun tek başına değil, bir bütünün parçası olması sebebiyle değerli olacağını ileri sürmüştür. Bu yaklaşım, klasik Arap şiirinin üslup anlayışına karşı bir yenilik olarak kabul edilmektedir. Şukrî'nin şiirde yer verilmesini istediği bir diğer özellik, hayal gücüdür. Ancak bazı şairlerin hayal gücünü vehimle karıştırdığını belirtir. Gerçekle bir şekilde bağlantısı olan imgeleri "hayal", gerçekle bağdaşmayan, temelsiz imgeleri ise "vehim" olarak nitelendirir. Ona göre iyi şiir, doğru hayal gücüne yer veren; vehme sebep olabilecek yanlış benzetmelerden uzak şiirdir. Şukrî'nin, Arap edebiyatında sıkça kullanılan teşbih ve istiare gibi sanatlarla karşı olumsuz bir tavır takındığı görülmektedir. Edebî sanatların şiirde aşırı kullanımı, ona göre doğal duygu akışını sekteye uğratmaktadır. Ona göre şiirin yalnızca içeriği değil, anlatım biçimi de aynı derecede önemlidir. Bu nedenle daha içten, sade ve doğal bir anlatımı benimsemiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagâtı, Abdurrahmân Şukrî, Şiir Anlayışı, Modern Mısır şiiri, Romantizm.

Giriş

Napolyon'un (ö. 1821) Mısır'ı işgalinden önce, edebiyatla yalnızca saray erkânı ve belirli bir elit zümre ilgilenmekteydi. Ancak üç yıl süren Fransız işgali, Mısır'da edebiyat, sanat, teknik aletler, eğitim, hukuk ve sosyal alanlarda birçok yeniliği beraberinde getirdi.¹

Mısır'daki yenilik hareketlerinin yaygınlaşmasının sebepleri arasında, Napolyon'un yanında getirdiği bilim ve sanat heyeti ile matbaanın yaygınlaşması gösterilmektedir. Matbaanın yaygınlaşması, halkın kitap, gazete ve dergi gibi basım ve yayın araçlarına erişimini kolaylaştırmış ve bu da yeniliklerin yayılmasını hızlandırmıştır.² Ardından Batılı tarzda kurulan eğitim kurumları, hukuk, tıp, eczacılık, mühendislik gibi birçok kurum Mısır'da yaygınlaşmıştır. Batı edebiyatından Arapçaya tercüme edilen kitaplar da, Mısır'da yenilikçi fikirlerin yayılmasındaki etkenlerden bir diğeridir. Mısır'daki yeniliklerin yaygınlaşmasını sağlayan bir başka önemli sebep ise Avrupa'ya eğitim için gönderilen öğrencilerin, geri döndüklerinde öğrendikleri yenilikleri ülkelerinde yaymaları olmuştur.³

¹ Mustafa İbiş, "Modern Dönemde Mısır'da Şiirin Durumu", *Arap edebiyatının gelişim serüveni 1*, ed. Yıldız Ahmed (Konya: Palet Yayınları, 2022), 142,143.

² Şevkî Dayî, *el-Edebü'l-Arabiyyü'l-Mu'âsir fî Mısır* (Dârü'l-Meârif, ts.), 13.

³ Asiye Çelenlioğlu, "Modern Türk ve Mısır Edebiyatının Doğuş ve Gelişim Evrelerindeki Benzerlikler ve Fransız Edebiyatının Bu İki Edebiyata Tesiri", *The Journal of Academic Social Science* 87 (29 Ağustos 2024), 305-307.

Bu dönemin en önemli şairleri Mahmûd Sâmî el-Bârûdî (ö. 1904), Hâfız İbrâhim (ö. 1932), İsmâil Sabri (ö. 1961), Ahmed Şevkî (ö. 1932) olarak kabul edilmektedir ve Neo-Klasik şairler olarak tanınmaktadırlar.⁴ Neo-Klasik şairler, Arap edebiyatının altın çağlarını tekrar canlandırmanın yoluna gitmişlerdir. Bundan dolayı bu dönemde şairler Abbasî döneminin önemli şairlerini taklit etmişlerdir. Günlük kelimeler yerine nadiren kullanılan kelimeler tercih edilmiştir. Klasik şiir formatına sadık kalmışlardır. Bu dönemde, konu bakımından methiye, gazel, mersiye, hiciv ve tasvir gibi ana temaların yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki savaşlar, zaferler ve yenilgilere de yer verilmiştir.⁵

Ancak Neo-Klasik şairler, her ne kadar yenilik açısından birçok görüş ortaya koysalar da, Şükrî ve Dîvân ekolü şairleri tarafından Klasik Arap edebiyatını taklit etmekle suçlanmışlardır. Şükrî ve Dîvân ekolü şairleri ise şiirin konularını genişletmiş ve şiiri, şairin duyguları olarak görmüşler ve yapmacılıktan uzak durmuşlardır. Daha sonra Apollo ekolü ortaya çıkmış ve bu ekol, Şükrî ve arkadaşlarının başlattığı yenilikçi hareketleri devam ettirmiştir. Bu ekol, belirli bir ülke ekolüne dayanmamakla birlikte, şiirde her türlü yeniliği desteklemiştir. Şiirin üzerindeki her türlü kısıtlamanın kaldırılması gerektiği görüşünde hemfikirdirler. Yenilenme hareketinin bir diğer parçası ise Amerika'ya göç etmiş Mehcer ekolü şairleridir.⁶ Bu dönemde yenilik hareketlerinin önemli isimlerinden birisi de Halîl Mutrân'dır(ö. 1949).⁷

Abdurrahmân Şükrî'nin görüşleri, Dîvân Grubu'nun Modern Arap Edebiyatındaki Yeri⁸ ve Modern Arap Şiirinde Dîvân Ekolü'nün Yeri⁹ adlı yüksek lisans tezlerinde kısmen ele alınmıştır. Bu makalede ise, Abdurrahmân Şükrî'nin görüşleri daha detaylı bir şekilde tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Abdurrahmân Şükrî'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Abdurrahmân Şükrî'nin Hayatı

Abdurrahmân Şükrî, 12 Ekim 1886'da Port Saîd şehrinde dünyaya gelmiştir. 1900 yılında ilkokulu bitirmiştir.¹⁰ Şükrî, Port Saîd'de lise olmadığı için İskenderiye'de lise eğitimine devam etmiştir. Lise yıllarında Arap edebiyatına ait birçok eseri okumuştur. 1904 yılında liseyi bitirerek aynı yıl Kahire'de Hukuk Fakültesi'ne başlamıştır.¹¹

1906 yılındaki Dinşavay gösterileri sırasında bir şiir kaleme aldığı ve insanları “el-Hizbül-Vatanî” liderine karşı gösterilere teşvik ettiği gerekçesiyle Hukuk fakültesinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Daha sonra düşünsel perspektifine daha uygun olan Kâhire'deki öğretmen okuluna kaydolmuş ve edebiyat tahsiline yönelmiştir.¹²

Öğretmen okulu, Şükrî'nin hayatında büyük bir etki bırakmıştır. Bu dönemde edebiyata dair görüşleri şekillenmeye başlamıştır. Nitekim 1909 yılında dîvânının ilk bölümü olan “Dav'ül-Fecr”i yayımlamıştır. Bu başlıkla yayımladığı dîvânı ve sonrasında yayımladığı dîvânları, Şükrî'nin edebî görüşlerini ortaya koymaktadır. Yine öğretmen okulunda okurken Batı

⁴ Hilal Görgün, “Şükrî, Abdurrahman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Kasım 2024).

⁵ Kemal Tuzcu, “Mısırlı Neo-Klasik Şairler”, *Nüşa* 2/5 (2002), 108-110.

⁶ İbiş, “Modern Dönemde Mısır'da Şiirin Durumu”, 143-149.

⁷ Rahmi Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi: (Şiir-Öykü)*. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2004), 14.

⁸ Salih Zor, *Dîvân Grubu'nun Modern Arap Edebiyatındaki Yeri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

⁹ Emine Direkler, *Modern Arap Şiirinde Dîvân Ekolü'nün Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

¹⁰ Ahmed Ubeyd, *Meşâhiru 'ş-Şu'arâi'l-'Asr fi'l-Aktâri's-Selâseti'l-'Arabîyye: Mısır ve Sûriye ve'l-'Irâk* (Matbaatu't-Terakkî, 1922), 1/249.

¹¹ Kâmil Muhammed Hüseyin İbrahim, *Abdurrahmân Şükrî Şâ'irân* (Ümmü Derman Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 6.

¹² Dayf, *el-Edebü'l-'Arabîyyü'l-'Mu'âsır fi Mısır*, 129.

edebiyatının etkisinde kalmış bu nedenle dîvânlarına Batı edebiyatının da etkisiyle yaşam ile alakalı başlıklar koymuştur.¹³

Şükri, öğretmen okulunda sadece dîvânının ilk bölümünü yayımlamakla kalmamış, aynı zamanda gazetelerle iletişimini kesmeyip şiir ve makaleler yazarak bu yazılarını gazetelerde yayımlamıştır. Ayrıca, Mustafa Kâmil (ö. 1908), Kâsım Emîn (ö. 1908) ve Muhammed Abduh (ö. 1905) gibi önemli şahsiyetler için mersiyeler yazmıştır.¹⁴

Şükri hem Arap edebiyatını hem de Batı edebiyatını öğrenmeye büyük önem vermiştir. Arap edebiyatında Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin (ö. 356/967) *Kitâbü'l-Eğânî* ve Ebû Temmâm'ın (ö. 231/846) *Dîvânü'l-Hamâse, eş-Şerîf Radî'nin* (ö. 406/1015) *Dîvânü's-Şerîf er-Radî* gibi birçok kitabı okumuştur.¹⁵

Şükri, öğretmen okulundan mezun olduktan sonra İngiltere'deki Sheffield Üniversitesi'ne üç yıl görevli olarak gönderilmiştir.¹⁶ Bu dönemde Batı edebiyatı hakkındaki bilgisi daha da artmıştır.¹⁷

Şükri, Mısır'a döndükten sonra 1912-1920 yılları arasında İskenderiye'de eğitim gördüğü lisede öğretmen olarak çalışmıştır. 1924 yılına kadar çeşitli liselerde öğretmenlik yapmıştır. Ardından, İskenderiye ve Kahire'de teftiş ve denetleme işleri yapmıştır.¹⁸

Şükri, 1938 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'ndan emekli olduktan sonra Port Saîd'e geri dönmüştür. 1952 yılında felç geçirmiş ve 1955 yılında tekrar İskenderiye'ye taşınmıştır. Aralık 1958'de vefat etmiştir.¹⁹

1.2. Abdurrahmân Şükri'nin Eserleri

Abdurrahmân Şükri'nin farklı zamanlarda yedi bölüm halinde yayımladığı şiir kitapları, Nikôlâ Yûsuf tarafından bir araya getirilerek 1960 yılında *Dîvânü Abdurrahmân Şükri* adıyla tek bir cilt halinde yayımlanmıştır.²⁰

Şükri'nin şiir kitapları dışında aşağıdaki eserleri de bulunmaktadır.

el-İ'tirâf ve Hüve Kıssatü Nefs, 1916 yılında İskenderiye'de basılmıştır. Bu kitap psikolojik bir hikâye kitabıdır.²¹

es-Semerât, deneme türü olarak ele alınmış ve 1916 yılında İskenderiye'de basılmıştır. Bazı makaleleri, *el-Cerîde* gazetesinde yayımlanmıştır.²²

Hadîsü İblîs, 1916 yılında Kahire'de basılmıştır. Şeytanın bakış açısıyla insanlık, ahlak ve toplum üzerine yazdığı felsefi ve eleştirel bir eserdir.²³

Nazarât fi'n-Nefs ve'l-Hayât, *el-Muktetâf* dergisinde yayımlanan makalelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.²⁴

¹³ Hamdî es-Sekkût - Mârsden Jones, *A'lâmü'l-Edebi'l-Mu'âsır fî Mısır: 'Abdurrahmân Şükri* (Kahire, 1980), 12.

¹⁴ es-Sekkût - Jones, *A'lâmü'l-Edebi'l-Mu'âsır fî Mısır: 'Abdurrahmân Şükri*, 15.

¹⁵ Dayf, *el-Edebü'l-Arabiyyü'l-Mu'âsır fî Mısır*, 129.

¹⁶ Süreyyâ Beşîr b. Muhammed el-Ka'kî, *et-Teşâum 'inde 'Abdurrahmân Şükri* (Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 60.

¹⁷ Dayf, *el-Edebü'l-Arabiyyü'l-Mu'âsır fî Mısır*, 132.

¹⁸ İbrahim, *Abdurrahmân Şükri Şâ'irân*, 15.

¹⁹ Muhammed Abdülmün'im Hafâci, *Harakâtü't-Tecdîd fî's-Şi'ri'l-Hadîs* (İskenderiye: Dâru'l-Vefâ li Dünya't-Tabâa' ve'n-Neşr, 2001), 60-65.

²⁰ Abdurrahmân Şükri, *Dîvânü Abdurrahmân Şükri* (Muessesetü Hindâvî, 2015).

²¹ Abdurrahmân Şükri, *el-İ'tirâf ve Hüve Kıssatün Nefs* (Muessesetü Hindâvî, 2019).

²² Abdurrahmân Şükri, *es-Semerât* (Muessesetü Hindâvî, 2015).

²³ Abdurrahmân Şükri, *Hadîsü İblîs* (Muessesetü Hindâvî, 2020).

²⁴ Abdurrahmân Şükri, *Nazarât fi'n-Nefs ve'l-Hayât* (ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnâniyye, 1996.).

Dirâsât fi's-Şi'ri'l-Arabî, 1994 yılında Kahire'de basılmıştır. Şükrî'nin *er-Risâle*, *es-Sekâfe* ve *el-Hilâl* dergilerinde çıkan makalelerinden oluşturulmuştur.²⁵

el-Hallâku'l-Mecnûn, bu hikâye kitabı 1919 yılında İskenderiye'de yayımlanmıştır.²⁶

es-Sahâ'if, 1918 yılında Kahire'de basılmış felsefi bir kitaptır.²⁷

2. Abdurrahmân Şükrî'nin Edebi Yönü

Abdurrahmân Şükrî'nin edebiyata olan ilgisi, babası Muhammed Şükrî'nin edebiyat merakından ve dönemin yazarlarıyla kurduğu ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Babası, Abdullah Nedîm (ö. 1896)²⁸ gibi önemli isimlerle yakın bağlantılar kurarak, Şükrî'nin edebiyat dünyasına ilgi duymasına katkı sağlamıştır. Abdurrahmân Şükrî'nin edebi yönünü ilk keşfeden Arapça öğretmeni Abdü'l-Hakîm olmuştur. Lise yıllarında Şükrî'nin yazdığı edebi yazılar öğretmenleri tarafından beğenilmiş ve onu edebiyata teşvik etmişlerdir.²⁹

Şükrî, eleştiride zevkin önemli bir araç olduğunu kabul etmektedir. Doğru zevke sahip kişilerin iyi bir eleştirmen olduğunu ancak herkesin kendine göre bir eleştiri kriteri olduğunu ifade eder. Genel olarak herkesin uyabileceği bir zevk standardı olduğunu da kabul etmektedir.³⁰

Şükrî, eleştiride doğru zevkin, eleştirmenin duygularına bağlı olduğunu savunur. Zevkin, üzerinde düşünülerek oluşan bir şey olmadığı görüşündedir. Kişinin duyguları iyiye, zevki de iyidir; duyguları kötüye, zevki de kötüdür.³¹

Şükrî'nin, dîvânındaki mukaddimelere ve yazdığı makalelere bakıldığında, şiire önem verdiği görülmektedir. Yazdığı makalelerin büyük bir kısmı, şiir ve şairler üzerine olmuştur. Şükrî, yalnızca kişisel deneyimlerden doğan öznel ve duygusal şiirle ilgilenmiş, çevresindeki günlük olayları şiirlerine konu etmemiştir. Bazı hikâye kitapları dışında, nesirle şiir kadar ilgilenmemiştir.³²

Rönesans devriminden sonra Batı'da araştırma, inceleme ve bilgiye yönelme isteği ortaya çıkmış ve bu eğilim edebiyata da yansımıştır. Bu dönemin en önemli edebiyatçıları, Shakespeare ve Goethe olarak kabul edilir. Her iki ünlü yazar, klasik öğretinin abartılarını ve kısıtlamalarını ortadan kaldırmış ve taklit etme zorunluluğuna karşı çıkarak romantizm akımının doğmasına zemin hazırlamışlardır. Ayrıca, özgür düşünce, eleştiri, kalkınma hareketleri, bilim ve edebiyatın canlandırılması konusunda öncülük etmişlerdir. Şükrî, Batı edebiyatında ortaya çıkan romantizm akımından ve yenilikçi yazarlardan etkilenerek Arap edebiyatına yenilik getirmeyi hedeflemiştir.³³

Şükrî, Batılı eleştirmenlerin eleştirel yazılarını inceleyip, onların hayal gücünü ve edebiyat teorilerine ilişkin anlayışları edebiyatına yansıtmıştır. Avrupa'dan gelen bu yeni fikirleri orijinalinden okuyamayan Mısırlılar için Arapça makaleler yazmıştır.³⁴

Şükrî'nin bir başka özelliği ise aşırı karamsarlığıdır. Eleştirmenler, Şükrî'nin karamsarlığını şiirinin karakteristik özelliği olarak kabul etmiştir. Ancak kötümser tutum onun karakterinden kaynaklı değildir. Şükrî'deki karamsarlık Mısır'da siyasî baskıların ve İngiliz sömürgeciliğinin insanları belirsizlik içinde bırakmasından kaynaklanmaktadır. Şükrî, bu

²⁵ Abdurrahmân Şükrî, *Dirâsât fi's-Şi'ri'l-Arabî* (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetu'l-Lubnâniyye, 1994).

²⁶ es-Sekkût - Jones, *A'lâmü'l-Edebi'l-Mu'âsir fi Mısır: 'Abdurrahmân Şükrî*, 127.

²⁷ es-Sekkût - Jones, *A'lâmü'l-Edebi'l-Mu'âsir fi Mısır: 'Abdurrahmân Şükrî*, 123.

²⁸ Mısırlı bir gazeteci ve şairdir. Hulusi Kılıç, "Abdullah Nedîm", TDV İslâm Ansiklopedisi (Erişim 20 Nisan 2025).

²⁹ Dayf, *el-Edebü'l-Arabiyyü'l-Mu'âsir fi Mısır*, 129.

³⁰ Muhammed Mendûr, *en-Nakd ve'n-Nukkâdî'l-Muâsırîn* (Müessesetü Hindâvî, 2021), 48.

³¹ Şükrî, *es-Semerât*, 36.

³² Ömer ed-Desûkî, *fi'l-Edebi'l-Hadîs*, 1973, 2/252.

³³ Şükrî, *Dirâsât fi's-Şi'ri'l-Arabî*, 213-215.

³⁴ Roger Allen (ed.), *Essays in Arabic Literary Biography 1850-1950* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2010), 331.

karamsarlığın sadece kendine ait bir özellik olmadığını aksine o dönemdeki neslin de bu karaktere sahip olduğunu söyler.³⁵ Bir şiirinde ölüm ile ilgili olarak şöyle söyler.

مَا الدَّهْرُ إِلَّا الْبَحْرُ وَالْمَوْتُ عَاصِفٌ،
عَلَيْهِ وَأَعْمَارُ الْأَنْامِ سَفِينٌ³⁶

Zaman, bir denizdir ve ölüm onun üzerinde esen bir fırtına

İnsanların ömürleri ise bu denizdeki gemiler gibidir.

Kültürlü ve iyi bir zevki olan Şukrî'den şiir alanında daha fazla yenilik yapması, şiirin konularını daha da genişletmesi, daha çok şiir yazması, diğer şairleri bu yeniliklere çağırması ve yenilikleri savunması beklenirdi. Ancak edebî hayatı kısa sürmüştür. Aşırı duyarlılığı, hırsı ve insanların onu kabul etmeyeceği endişesi Şukrî'yi bu ilkelere çağırma konusunda ümitsizliğe düşürmüş ve uzlet hayatını tercih etmiştir.³⁷

3. Abdurrahmân Şukrî'nin Şiir Anlayışı

Abdurrahmân Şukrî, şiire diğer edebî türlere göre daha fazla önem vermektedir. Şiiri gereksiz görenlere karşı, kişinin düşünmeyi ve hissetmeyi bırakmasının imkânsızlığı gibi şiiri de hayatta vazgeçilmez olanlar arasında görmektedir. Şukrî'ye göre şairin hayatta yapabileceği en önemli iş şiir yazmasıdır. Şukrî, “Şair, şiir yazmak için yaratılmıştır. Şiir, şairin hayatının tamamlayıcısı değil, hayatının bizzat kendisidir.” diyerek bir şair için şiirin ne kadar mühim olduğunu dile getirmektedir.³⁸

Şukrî'nin şiire bakışını öne çıkaran fikirleri aşağıda ele alınacaktır.

3.1. Günlük Dilde Kullanılan Kelimelerin Şiirdeki Yeri

Şukrî, edebiyatı önceleri halk için bir süs olarak gördüğünü, bundan dolayı günlerini güzel kelimeler ve üslûplar bulmakla geçirdiğini, ancak zamanla bu görüşünden vazgeçtiğini dile getirir. O şöyle der: “Şair, güzel kelimeleri inci gibi sıraya dizen değil duygularını dile getiren olmalıdır.”³⁹

Şukrî, şiirde kullanılan kelimelere değer biçilmesine karşı çıkmıştır. Gündelik hayatta kullanılan kelimelerin şiirin değerini düşürdüğü, nadiren kullanılan kelimelerin ise asil olduğu ve şiire değer kattığı görüşüne katılmamaktadır. Şukrî, kelimeleri böyle bir sınıflandırmaya tabi tutmanın, edebiyatı dar bir zevke indirgeyeceğini ve kelimelerin değeri konusunda tartışmalara yol açacağını ifade eder.⁴⁰

Şukrî, Mütenebbî'nin (ö. 965) aşağıdaki şiirini, günlük kelimelerle yazılan şiire örnek olarak gösterir.

مَا كُلُّ مَا يَتَمَنَّى الْمَرْءُ يُدْرِكُهُ
تَجْرِي الرِّيحُ بِمَا لَا تَسْتَهِي السُّفُنُ⁴¹

İnsanın dilediği her şey gerçekleşmez.

Rüzgârlar, gemilerin arzuladığı gibi esmez.

³⁵ Jan Brugman, *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt* (Leiden : E.J. Brill, 1984), 119.

³⁶ Şukrî, *Divânü Abdurrahmân Şukrî*, 151.

³⁷ ed-Desûkî, *fî'l-Edebî'l-Hadîs*, 2/253.

³⁸ Şukrî, *Divânü Abdurrahmân Şukrî*, 257.

³⁹ Şukrî, *el-İ'tirâf ve Hüve Kıssatün Nefs*, 31.

⁴⁰ ed-Desûkî, *fî'l-Edebî'l-Hadîs*, 2/248.

⁴¹ Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn el-Cu'fî Mütenebbî, *Divânü'l-Mütenebbî* (Beyrût: Darû Beyrût, 1983), 472.

Şükrî'ye göre, şiirde önemli olan kelimenin doğru ve yerinde kullanılmasıdır. Şiirde hangi kelimenin tercih edildiğinden çok, anlamı doğru ifade eden kelimenin seçilmesi önemlidir. Şair, kelimenin anlatmak istediği anlamı veya duyguyu iyi bilmelidir. Eğer bir kelime değersiz olsaydı, bu kelimenin gündelik hayatta da kullanılmayacağını dile getirir.⁴²

Şükrî'ye göre, şiirde hiçbir anlamı olmayan ölü kelimeler olmamalıdır. Şiir, yürekten dökülen duygulardır. Duygu, şiirin bir bölümünü değil, tamamını kapsamalıdır.⁴³ Şükrî, İngiliz romantizminde de bulunan sadelik fikrini benimsemiş, şairin eline sözlük alıp şiir yazmaya çalışmasını reddetmiştir. Taklitçilikten ve klişe kelimelerin kullanımından uzak durmuştur.⁴⁴

3.2. Şiirde Hayal ve Vehim

Şükrî, şiiri anlam ve tasavvurlarına göre iki kısma ayırır: Birincisi tahayyül, ikincisi ise tevehhümür. Şükrî'ye göre tahayyül, şairin hakikat ile eşya arasındaki bağlantıları ortaya çıkarmasıdır. Tevehhüm ise şairin, iki şey arasında gerçekte var olmayan bir bağlantı kurmasıdır.⁴⁵

Şükrî, hayal ile vehim arasında ayrım yapamayan şairleri eleştirmiştir. Çünkü bu bağlamda, bazı şairlerin tahayyülü vehim ile karıştırabildiklerini söyler.⁴⁶ el-Akkâd, böyle bir ayrımın ilk defa Şükrî tarafından yapıldığını ve birçok şairin hayal ile vehim arasındaki farkı ayırt edemediğini dile getirir.⁴⁷ Şükrî tevehhüme örnek olarak Ebu'l-Â'lâ el-Maarri'nin aşağıdaki beyitini vermiştir.

وَاهْجُمُ عَلَى جَنْحِ الدُّجَى وَلَوْ أَنَّهُ
أَسَدٌ يُوصَلُ مِنَ الْهَلَالِ بِمُخْلَبٍ

Gecenin karanlığına saldır,

Pençeleriyle hilale saldıran bir aslan gibi olsa da.

Şükrî'ye göre, bu şiirde müşebbeh ile müşebbeh bih arasında herhangi bir bağlantı yoktur. Bu benzetme, yanlış üzerine yapılmıştır. Gece ile aslan arasında herhangi bir benzerlik yoktur, diyerek şiirde tevehhüm üzerine yapılan hatalara örnek olarak göstermiştir.⁴⁸

Abdurrahmân Şükrî, doğru hayal örneklerinin de olduğunu söyleyerek el-Buhturî'nin şu şiirini örnek olarak vermiştir:

كَالْكَوْكَبِ الدُّرِّيِّ أَخْلَصَ ضَوْءُهُ
حَلَاكَ الدُّجَى حَتَّى تَأْلُقَ وَأَنْجَلَى

Parlak yıldızın inci gibi parlayan ışığı gecenin simsiyah karanlığında ortaya çıkar.

Şükrî, bu şiirde “*umut ışığı sefaletin karanlığında ortaya çıkar.*” diyerek, bu şiirde yapılan benzetmeyi doğru bir benzetme olarak görür. Bu beyiti, doğru tahayyül örneği olarak sunmuştur.⁴⁹

مَا لِلزَّمَانِ رَمَى قَوْمِي فَرَّغَ عَنْهُمْ
تَطَايَرَ الْقَعْبُ لَمَّا صَحَّهَ الْحَجَرُ

Ah ey zaman, kavmimi atıp savurdun.

⁴² Şükrî, *Dîvânü Abdurrahmân Şükrî*, 266.

⁴³ Şükrî, *Dîvânü Abdurrahmân Şükrî*, 207.

⁴⁴ Mehmet Yalar, *Modern Arap Şiiri: Kavram Kaynak Yapı* (Bursa: Arasta Yayınları, 2003), 95.

⁴⁵ Şükrî, *Dîvânü Abdurrahmân Şükrî*, 261, 262.

⁴⁶ Ahmed İbrâhîm el-Hevârî, “Abdurrahmân Şükrî ve Nazariyyetü’ş-Şi’r”, *el-Müellefâtü’n-Nesriyyetü’l-Kâmile* (el-Hey’etü’l-‘Âmme li Şuûni’l-Matâbii’l-Emirîyye, ts.), 1/17.

⁴⁷ Abbâs Mahmûd el-Akkâd, “Abdurrahmân Şükrî fi’l-Mizân”, *el-Hilâl* 2 (1959), 23.

⁴⁸ Şükrî, *Dîvânü Abdurrahmân Şükrî*, 262.

⁴⁹ Şükrî, *Dîvânü Abdurrahmân Şükrî*, 262.

Tıpkı taşa çarpıp parçalanan bardak gibi.

Şükri'ye göre, bu şiirdeki benzetme de doğru bir benzetmedir. Kırık kâsenin parçalarının etrafa saçılması gibi, kavminin etrafa saçılması arasında güzel bir benzetme vardır.⁵⁰

Şükri'ye göre, her dilin kendine has özellikleri vardır. Buna rağmen, hayal gücü hangi dilde olursa olsun övülmeye değerdir. Hayal gücünün kaynağı insan ruhu ve aklıdır. Ancak şiirlerde meydana gelen hatalar hayal gücünden değil, dilin özelliklerinden kaynaklanmaktadır.⁵¹

3.3. Şiirde Teşbih

Abdurrahmân Şükri, şiirde teşbih sanatının sıkça kullanılmasını doğru bulmaz. Şiir, bir mantık bulmacası değildir. Şair, ruhun duygularını doğru bir şekilde okuyucuya ulaştırmayı amaçlamalıdır. Şiir, şairin düşüncelerinin, görüşlerinin, tecrübelerinin, psikolojik durum ve duygularının ifadesi olmalıdır. O, “*şiir, bazı şairlerin yaptığı gibi bozuk benzetmeler değildir.*” der. Şükri, şiirde saçma bir abartı, mantık oyunu veya benzetme yoksa bu şiiri en güzel şiir olarak görmektedir.⁵² Şükri, şiirde kullanılan aşırı teşbih, mecaz ve abartıların dinleyiciyi etkilemediğini ayrıca şiir zevkini de bozduğunu söylemiştir.⁵³

Şükri, hayal gücünün teşbih ile sınırlı olmadığını ve büyük şair olmanın teşbihi fazla kullanmaktan geçmediğini söyler. Şair, duygularını anlatırken hayal gücünü tek araç olarak kullanmalıdır. Hayal, ruhun duygu durumlarını, düşüncelerini ve bocalamalarını açıklamaktadır. Teşbih ise bir duyguyu, durumu veya hakikati ortaya koymak için vardır.⁵⁴

Şükri, okuyucuların duygudan uzak, hatalı teşbihlerin olduğu kötü şiirleri okumasını hayretle karşılamaktadır. Şükri'ye göre, bazı okuyucular şiir ve şiirin görevine dair yanlış düşüncelere sahiptir. Bazı okuyucular, şiirin sadece teşbihten ibaret olduğunu zannederler. Bundan dolayı şairler de teşbihi hesapsızca şiirlerinde kullanmaktadır. Şükri'ye göre hayal gücü, teşbihten ibaret değildir. Bazen şiirde teşbihler olabilir. Ancak bu durum, şiirin sadece teşbihlerden oluşacağı anlamına gelmez. Hatta şiirde teşbihi çokça kullanmak, şairin hayal dünyasının zayıf olduğunu göstergesidir. Bir şiirde teşbihlere yer verilmemesi de şiirin zayıflığını göstermez. Aksine, şairin teşbihlere yer vermemesi, hayal gücünün büyük olduğunu gösterir. Şükri'ye göre, teşbih anıları, hatıraları ve duyguları harekete geçirdiği için değerlidir. O, duygularla, düşüncelerle, hatıralarla, özelemlerle ilişkilendirilmeyen teşbihlerin şiir olamayacağı görüşündedir. Şükri, şiirde teşbihi bir amaç değil, araç olarak kabul etmektedir.⁵⁵

Şükri'ye göre, son dönemde şiir zevki bozulmuş ve şiir, işlevini yerine getiremez hale gelmiştir. Şairler, şiirlerinde sevdiği kişiyi, teşbih sanatını kullanarak ay, dal parçası, tepe, ceylan gözü, inci, nergis gibi duygu içermeyen benzetmelerle anlatmaya çalışmaktadır. Ancak Şükri, bu tür benzetmeleri duygu içermeyen için eleştirmektedir.⁵⁶

Şükri, okuyucuların teşbih sanatının sıkça kullanıldığı şiirleri okumalarını eleştirmiştir. İnsan aklına aykırı teşbihler ve imkânsız şeyleri hayal etme gücü, bazı insanların hoşuna gitmektedir. Bu okuyucular, şiiri yalan olarak görmekte ve şiirin tatlı sözlerini, gerçek duygulara tercih etmektedirler. Şiirin, insanları gerçek dünyadan çıkarıp aklın olmadığı yalan âleme götürdüğünü savunurlar. Bu nedenle, şiir, zevki bozulmuş okuyucular için gerçek olmayan bir türdür. Şükri'ye göre, şiirin işlevi hakkında olumsuz bir tutum sergileyip şiiri yalanla birleştirmeleri, onların şiir hakkındaki bilgisizliklerini göstermektedir.⁵⁷

⁵⁰ Şükri, *Dîvânü Abdurrahmân Şükri*, 262.

⁵¹ Şükri, *Dîvânü Abdurrahmân Şükri*, 267.

⁵² Şükri, *Dîvânü Abdurrahmân Şükri*, 260.

⁵³ ed-Desûkî, *fî'l-Edebî'l-Hadîs*, 2/248.

⁵⁴ Şükri, *Dîvânü Abdurrahmân Şükri*, 260.

⁵⁵ Şükri, *Dîvânü Abdurrahmân Şükri*, 260.

⁵⁶ Şükri, *Dîvânü Abdurrahmân Şükri*, 258.

⁵⁷ Şükri, *Dîvânü Abdurrahmân Şükri*, 259.

3.4. Şiirde Milliyetçilik Teması

Abdurrahmân Şükrî'nin eleştirdiği ve şiirinde yer vermediği konulardan biri, milliyetçilik duygusudur. Şiir yazmaya başladığı ilk dönemde milliyetçilik duygusu ara sıra kendini gösterse de, dîvânının son bölümlerinde buna yer verilmemiştir.⁵⁸

Şükrî, milliyetçilik duygusuna şiirlerinde yer vermese de, sosyal konuları dile getirir. Mısır halkının gelişmesini, toplumun ilerlemesini, halkının medeniyet yolunda geri kalmamasını ve toplumun çalışmasını ister. Mısır halkına teslimiyeti öğütleyen sahte din adamlarına karşı, gerçek dinin kahramanca mücadele etmeyi öğütlediğini belirterek, esaret altında yaşamamaları gerektiğini şiirlerinde işler.⁵⁹

Şükrî, Hayat ve Çalışma⁶⁰ adlı şiirinde, çalışmanın değerini ve umutsuzluğun tehlikesini anlatmaktadır. Avrupa ile kendi durgun toplumu arasında acı verici bir karşıtlık çizer. Mısır halkının topluma yol gösterecek ileri görüşlü insanlara ihtiyacı olduğunu belirtir. Mısır halkını bilimsel, ekonomik, teknolojik gelişmeleri takip etmeye teşvik eder. Zafer kazanmanın tek yolunun bilgi ve teknolojiyi takip etmek olduğunu söyler.⁶¹

Şükrî, şiirin her devirde beğenilip yücelmesi için çalışır. İnsanları, milletleri, günlük olayları, mekânları, kişileri övmek veya yermek ya da günü kurtarmak için şiir yazmayı uygun bulmaz. Aksine, şiir her zaman insan aklı ve ruhu için yazılmalıdır. Şair kendi çağına hitap ettiği gibi, geleceğe de hitap edebilmelidir. Şiir, dünya edebiyatına katkı sağlamalı ve tüm insanlığın sorunlarını dile getirmelidir.⁶²

3.5. Şiirde Kafiye ile İlgili Görüşleri

Şükrî, şiiri bir övgü aracı olarak görmediği için, bir konuda şairden şiir yazmasının talep edilmesine karşı çıkmaktadır. Ona göre şiir, sadece vezin ve kafiye aracı olarak düşünülmemelidir. Şairden, ilham gelene kadar şiir yazması beklenmemelidir.⁶³

Şükrî, genellikle vezin kurallarına bağlı kalmış, eş'şi'ru'l-hur (serbest şiir) tarzını benimsememiştir. Şiirlerinde birden fazla kafiye kullanarak biçimsel zenginlik oluşturmuştur.⁶⁴ Ancak dîvânında mürsel⁶⁵ tarzda yazılmış “Kelimetü'l-Avâtıf⁶⁶ ve Napolyon ve's-Sâhiru'l-Mısıri⁶⁷ adlı iki şiiri de mevcuttur.⁶⁸

3.6. Şükrî ve Romantik Şiir (eş-Şi'ru'l-Vicdânî)

eş-Şi'ru'l-vidcânî, eş-Şi'ru'l-ğmâî olarak da bilinir. İngilizcede (sentimental poetry) terimiyle ifade edilir. Dinleyen ruhunda olan şeyleri ifade eden şiir türüdür.⁶⁹ eş-Şi'ru'l-vidcânî şiirde, şairin kişiliğinin bir ifadesi olmasını, acının, kederin ve doğa sevgisinin benimsenmesini savunur.⁷⁰

Şükrî, Arap edebiyatında duygunun sadece kendi dönemine has bir özellik olmadığını, duygu yüklü şiirlerin İslam öncesi ve sonrası şairlerin şiirlerinde de görüldüğünü söyler. Câhiliye

⁵⁸ Muhammed Çetkin, *Mısır'da Modern Şiirin Doğuşu ve Şiir Ekolleri* (Ankara : Sonçağ Akademi, 2022), 170.

⁵⁹ M. M. Badawi, *A Critical Introduction to Modern Arabic Poetry* (Cambridge: Cambridge University, 1975), 96.

⁶⁰ Şükrî, *Dîvânü Abdurrahmân Şükrî*, 81.

⁶¹ Badawi, *A Critical Introduction to Modern Arabic Poetry*, 96.

⁶² ed-Desûkî, *fî'l-Edebî'l-Hadîs*, 2/246.

⁶³ Şükrî, *Dîvânü Abdurrahmân Şükrî*, 207.

⁶⁴ Çetkin, *Mısır'da Modern Şiirin Doğuşu ve Şiir Ekolleri*, 174.

⁶⁵ Mürsel şiir: ölçü ve düzenli kafiye ve kalıplardan oluşmayan şiir türüdür. Mecdî Vehbe - Kâmil el-Muhendis, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'l-'Arabiyye fî'l-Luga ve'l-Edeb* (Mektebetü Lübnân, 1984), 215.

⁶⁶ Şükrî, *Dîvânü Abdurrahmân Şükrî*, 61.

⁶⁷ Şükrî, *Dîvânü Abdurrahmân Şükrî*, 147.

⁶⁸ ed-Desûkî, *fî'l-Edebî'l-Hadîs*, 2/252.

⁶⁹ Vehbe - el-Muhendis, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'l-'Arabiyye fî'l-Luga ve'l-Edeb*, 217.

⁷⁰ Hafâci, *Harakâtü't-Tecdid fî'ş-Şi'ri'l-Hadîs*, 56.

dönemi şairlerinin en önemli özelliği duygudur; onların ruhlarını büyük, duygularını ise güçlü olarak görmektedir. Şukrî, bu duygu yüklü şiirlerin Abbâsî dönemiyle birlikte yerini gereksiz abartmalara ve kelime oyunlarına bırakmaya başladığını söyleyerek, duygu yüklü şiirlerin Arap edebiyatında daha önce de var olduğu görüşündedir. Abbâsî dönemi sonrası şairleri ise samimi duygulardan yoksun ve önceki dönem şairlerini taklit ettiklerini belirtir. Şukrî'ye göre, şairin ruhu duygudan yoksun ise, şiirleri de ölü sözlerden oluşmaktadır. O, duyguları, yaşamı harekete geçiren bir güç olarak görmektedir. Hayatta ışık ve ateş bizim için ne kadar önemliyse, şiir içinde de duygu odur.⁷¹

Şukrî, şiirde hangi konu ele alınırsa alınsın, mutlaka duygu ve düşünceye dayanması gerektiğini söyler. Düşüncelere dayalı şiir ile duygulara dayalı şiir birbirinden farklıdır. Şukrî, kendi şiirinin hem düşünceye hem de duyguya dayandığını belirtir. Arap edebiyatında uzun süre şiir geleneksel tarzda taklit edilmiştir. Ancak Şukrî'nin şiirleri, Câhiliye dönemi şiirlerindeki duygusal öğeleri yansıtmaktadır. Bu durum, kendisinden önceki Neo-Klasik şairlere kıyasla bir yenilik olarak değerlendirilir.⁷²

Şukrî, lirik şair olarak bilinen, duygusal bir şairdir. Bundan dolayı dîvânında sevgi teması çokça işlenmiştir. Ancak bu sevgi, umutsuzluk, hüznün ve mahrumiyetle iç içe geçmiş bir sevgidir.⁷³

Şukrî, şiirde duyguyu o kadar önemsemiştir ki dîvânına başlarken şu mısralara yer vermiştir.

أَلَا يَا طَائِرَ الْفَرْدَوْسِ، إِنَّ الشَّيْعَرَ وَجْدَانُ⁷⁴

Ey Firdevs kuşu şiir duygudan ibarettir.

Şukrî, duygusal şiiri anlayabilmek için verimli bir zihne, geniş bir hayal gücüne sahip olunması gerektiğini söyler. Şiirde duyguya yer vermek isteyen şairin duygu yüklü şiirler okuması, elinden geldiğince şiirsel bir hayat yaşaması gerekir. Şair gönlündeki ve ruhundaki her duyguyu ifade etmeye çalışmalıdır. Şukrî'ye göre şairin kalbi, iyiliğin ve kötülüğün göstergesi olan bir ayna gibidir.⁷⁵

Şukrî'nin dîvânı incelendiğinde, Arap edebiyatına birçok duygusal şiir hediye ettiği görülmektedir. Buna "Hammâmü'l-Kâzinû bi İskenderiye" ve "Yâ Vedî'e'l-Besemât" şiirleri örnek olarak gösterilebilir.⁷⁶ Şukri, şiirde duygunun her şeye, hatta hayatın karanlık ve nahoş yönlerine bile ışık tutacağını söyler.⁷⁷ Şukrî, duyguyu şiirin büyüklüğünün ölçüsü olarak görmektedir.⁷⁸

3.7. Şiirde Bütünlük

Vahdetü'l-kasîde şiirin anlam, yapı ve duygu açısından parçalarının birbiriyle uyumlu ve kopukluktan uzak bir bütün oluşturması gerektiği fikrine dayanır.⁷⁹

Şiirde bütünlüğü savunan anlayışa göre, şiirdeki her ögenin kendine has bir görevi vardır. İcâz yönüyle diğer sanat dallarından ayrılan şiir, donuk olmayan canlı bir organizma gibidir. Hiçbir öge diğerinin yerini tutmaz. Bu anlayış, şiirde bütünlüğe önem verenlerin dayanak

⁷¹ Şukrî, *Dîvânü Abdurrahmân Şukrî*, 152.

⁷² el-Hevârî, "Abdurrahmân Şukrî ve Nazariyyetü's-Şi'r", 1/17.

⁷³ ed-Desûkî, *fî'l-Edebî'l-Hadîs*, 2/130, 131.

⁷⁴ Şukrî, *Dîvânü Abdurrahmân Şukrî*, 8.

⁷⁵ Şukrî, *Dîvânü Abdurrahmân Şukrî*, 150.

⁷⁶ Mustafâ Abdüllatîf es-Sehârî, *eş-Şi'ri'l-Muâsır alâ Dav'i'n-Nakdi'l-Hadis* (American University of Beirut, 1984), 161.

⁷⁷ Şukrî, *Dîvânü Abdurrahmân Şukrî*, 208.

⁷⁸ Abdülkâdir Elkât, *el-İtticâhü'l-Vicdâniyye fî's-Şi'ri'l-Arabiyyi'l-Muâsır* (Mektebetü's-Şebâb, 1988), 138, 139.

⁷⁹ ed-Desûkî, *fî'l-Edebî'l-Hadîs*, 2/260.

noktasıdır. Ögeler, fikirler ve konu arasında birbirine bağlı bir yapı bulunmalıdır. Bu anlayışa göre, şiir tek bir konudan oluşmalıdır. Şükrî de münferit mısra anlayışını reddedip vahdetü'l-kasîde anlayışını benimsemiştir.⁸⁰

Şükrî, mısranın değerini şiirin konusu ile manası arasındaki bağlantı olarak görür. Şükrî'ye göre mısra, şiirin tamamlayıcı bir parçasıdır. Şiir içerisinde yer alan herhangi bir mısranın, şiirin konusundan farklı olması veya yersiz olması doğru değildir. Mısranın ve mananın değeri, şiirin konusu ile aynı anlamda olmasına bağlıdır. Bu da şiirin doğru anlaşılmasını sağlar. Bu nedenle, ilk bakışta şiir hakkında hüküm vermek veya bir mısradan hareketle şiirin güzel olduğunu söylemek doğru değildir. Şükrî de şiire bir bütün olarak bakar. Şiirdeki bir mısradan hareketle şiir hakkında değerlendirme yapmaz.⁸¹

Şiirde bütünlük anlayışı, Arap edebiyatında bağımsız mısra anlayışına karşı bir devrim niteliğindedir. Şükrî, İslamiyet'ten önceki döneme dayanan pek çok konudan oluşan eski şiir anlayışının terk edilip, şiirin tek bir konudan oluşması gerektiği görüşüne sahiptir. Şükrî, genel olarak vahdetü'l-kasîde anlayışını şiirlerinde gerçekleştirmiştir.⁸² el-Akkâd, Şükrî'nin vahdetü'l-kasîde ilkesine çağırınların ilki olduğunu söylemektedir.⁸³

4. Abdurrahmân Şükrî ve Romantizm

Romantizm, Klasizme tepki olarak doğmuştur.⁸⁴ Amacı edebiyatı Yunan ve Latin edebiyatının baskılarından kurtarmaktır. Avrupa'da ortaya çıktıktan yaklaşık bir asır sonra Arap edebiyatında da Romantizm görülmeye başlanmıştır.⁸⁵

Klasizmde ana aktör akıl olarak görülürken Romantizmde duygular aynı şeyi ifade eder.⁸⁶ Romantizm aynı zamanda zıtlıkları da barındıran bir kavram haline gelmiştir.⁸⁷ Şükrî şiirlerinde ölüm ve hayat gibi zıtlıkları bir arada çokça kullanmıştır.⁸⁸

Abdurrahmân Şükrî, romantik akımı benimseyen bir gönül şairidir. İnsan duygularını ve tavırlarını işler. Sevgiyi, güzelliği, korkuyu, ümitsizliği, merhameti, çirkinliği, kini, nefret ve cesaret gibi duyguları anlatır. Şükrî, her alanda varlığın göstergesi olan duygular ile ilgili temaları ele almıştır.⁸⁹ Şükrî'nin savunduğu Romantizm akımı, daha önce Halîl Mutrân'ın şiirlerinde ve Mustafa Lütfî el-Menfalûtî'nin (ö. 1924) Batı edebiyatından tercüme ettiği nesir yazılarında da görülmektedir. Ancak buna rağmen, çoğu eleştirmen modern şiir hareketinin lideri ve öncüsü olarak Şükrî'yi kabul etmektedir.⁹⁰

Romantik şairlerde genel olarak hüznün ve karamsarlık hâkimdir. Şükrî'de de romantizm şairlerinde görülen karamsarlık kendini göstermekte ve dizelerinde aşırı bir ümitsizlik mevcuttur. Şekvâ'z-zemân şiirinde şöyle seslenmiştir:⁹¹

لَقَدْ لَفَظْتُني رَحْمَةً اللّهِ يَافِعَا
فَصِرْتُ كَأَنِّي فِي الثَّمَانِينَ مِنْ عُمُرِي⁹²

⁸⁰ Dayf Abdülmün'im Fercânî, "Şi'ru'l-Muktaât Inda Abdurrahmân Şükrî ve Hasâisuhü'l-Mevdûiyye ve'l-Fenniyye Dav'ül-Fecr Enmüzeccen", *Mecelletün Külliyyetü'l-Arabîyye bi'l-Menüfiyye* 36 (2021), 1044,1045.

⁸¹ Şükrî, *Dîvânü Abdurrahmân Şükrî*, 263.

⁸² ed-Desûkî, *fî'l-Edebî'l-Hadîs*, 2/251.

⁸³ Hafâcî, *Harakâtü't-Tecdid fî's-Si'ri'l-Hadîs*, 69, 70.

⁸⁴ Emel Kefeli, *Batı Edebiyatında Akımlar* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2012), 62.

⁸⁵ Çetkin, *Mısır'da Modern Şiirin Doğuşu ve Şiir Ekolleri*, 75, 76.

⁸⁶ Suut Kemal Yetkin, *Edebiyatı Akımlar* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1967), 30.

⁸⁷ Aslı Işıksal, "Romantizm Türleri ve Ülkelere Göre Ayrımı", *Akademik Sanat* 13 (28 Ağustos 2021), 16.

⁸⁸ Direkler, *Modern Arap Şiirinde Dîvan Eklü'nün Yeri*, 62.

⁸⁹ el-Hevârî, "Abdurrahmân Şükrî ve Nazariyyetü's-Si'r", 1/16.

⁹⁰ Hafâcî, *Harakâtü't-Tecdid fî's-Si'ri'l-Hadîs*, 69.

⁹¹ Dayf, *el-Edebü'l-Arabîyyü'l-Mu'âsir fî Mısır*, 132.

⁹² Şükrî, *Dîvânü Abdurrahmân Şükrî*, 15.

Kovuldum ilâhi rahmetten ömrümün baharında.

Kalakaldım öylece seksen yaş civarında.

Sonuç

Abdurrahmân Şükrî, şiirlerinde hem biçimsel hem de içerik açısından özgün bir yaklaşım sergileyerek yeni bir şiir anlayışı ortaya koymaya çalışmıştır. İngiliz romantik anlayışını benimsemiş ve kendisinden önceki Neo-Klasik şairlerin görüşlerine karşı çıkmıştır. Ancak Şükrî geçmişe düşman değildir, Arap edebiyatını tamamen reddetmeyi savunmaz. Aksine, geçmiş dönem şairlerini okumanın gerekliliğini vurgulamaktadır. O, klasik Arap edebiyatını, bugünün temeli olarak görmektedir. Ancak karşı çıktığı nokta, geçmiş şairlerin şiirlerinin sürekli taklit edilmesidir.

Şükrî, genel olarak geleneksel Arap şiirinin kurallarına sadık kalmış ve şiirlerinde belirgin bir biçimsel disiplin sergilemiştir. Ancak bazı şiirlerinde serbest şiir anlayışına da yer vermiştir. Şükrî'ye göre, şiir kendi içinde bir bütün olarak ele alınmalıdır. Şiirin parçası olan mısranın tek başına bir kıymeti yoktur; mısra, ancak şiirin bir parçası olduğu için değerlidir. Aynı zamanda, şiirin konu bütünlüğünü de sağlaması gerekir.

Şükrî'nin şiirlerinde, içeriğe dair olarak duyguların derinliğine inmeye özen gösterdiği ve aşırı teşbih, abartı, milliyetçilik duygularından kaçındığı görülür. Şükrî, şairleri tahayyülün doğru kullanılması konusunda da uyarmaktadır. Şükrî, şiirlerinde bireysel ve toplumsal temaları harmanlayarak, romantizmin etkisiyle duygusal yoğunluğu ön plana çıkarmıştır.

Sonuç olarak, Abdurrahmân Şükrî, Arap şiirinde hem biçimsel hem de içerik açısından yenilikçi şair olarak değerlendirilmektedir. Şükrî, şiirde konu bütünlüğünü ve kafiye çeşitliliğini vurgulayarak biçimsel açıdan, şiirde duygunun gerekliliğini savunarak ise içerik açısından görüşlerini dile getirmiştir. Şiirlerinde doğaya ait temaları işlemiş ve büyük ölçüde görüşlerini yansıtmıştır.

Katkı Oranı

1. Yazar: %100

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Etik Kurul İzni

Gerek olmadığı beyan edilmiştir.

Destek-Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Teşekkür

Beyan edilmemiştir.

Contribution Rate

1st Author: 100%

Conflicts of Interest

No conflict of interest declared.

Ethics Committee Permission

It has been declared unnecessary.

Grant Support

No external funding was used to support this research.

Acknowledgements

Not declared.

Kaynakça | References

- Akkâd, Abbâs Mahmûd el-. "Abdurrahmân Şukrî fî'l-Mizân". *el-Hilâl* 2 (1959), 23-27.
- Allen, Roger (ed.). *Essays in Arabic Literary Biography 1850-1950*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2010.
<http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=255981&wKitaplar=essays+in+arabic&wYazarlar=allan>
- Badawi, M. M. *A Critical Introduction to Modern Arabic Poetry*. Cambridge: Cambridge University, 1975.
<http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=1697&wYazarlar=badawi>
- Brugman, Jan. *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt*. Leiden : E.J. Brill, 1984.
<http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=8292&wYazarlar=brugman>
- Çelenlioğlu, Asiye. "Modern Türk ve Mısır Edebiyatının Doğuş ve Gelişim Evrelerindeki Benzerlikler ve Fransız Edebiyatının Bu İki Edebiyata Tesiri". *The Journal of Academic Social Science* 87 (29 Ağustos 2024), 294-314. <https://doi.org/10.16992/ASOS.14678>
- Çetkin, Muhammed. *Mısır'da Modern Şiirin Doğuşu ve Şiir Ekolleri*. Ankara : Sonçağ Akademi, 2022.
<http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=406751&wKitaplar=+M%C4%B1s%C4%B1rda+modern+&wYazarlar=%C3%A7etkin>
- Dayf, Şevkî. *el-Edebü'l-Arabiyyü'l-Mu'âsır fî Mısır*. Dâru'l-Meârif, 10. Basım, ts.
- ed-Desûkî, Ömer. *fî'l-Edebî'l-Hadîs*. 2 Cilt, 1973.
- Direkler, Emine. *Modern Arap Şiirinde Dîvan Ekolü'nün Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Elkât, Abdülkâdir. *el-İtticâhü'l-Vicdâniyye fî's-Şi'ri'l-Arabiyyi'l-Muâsır*. Mektebetü's-Şebâb, 1988.
- Er, Rahmi. *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi: (şiir-Öykü)*. Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2004. <http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=29582&wYazarlar=rahmi+er>
- Fercânî, Dayf Abdülmün'im. "Şi'ru'l-Muktaât inde Abdurrahmân Şukrî ve Hasâisuhü'l-Mevdûiyye ve'l-Fenniyye Dav'ül-Fecr Enmüzecen". *Mecelletün Külliyyetü'l-Arabiyye bi'l-Menüfiyye* 36 (2021), 1005-1078.
- Görgün, Hilal. "Şukrî, Abdurrahman". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sukri-abdurrahman>
- Hafâci, Muhammed Abdülmün'im. *Harakâtü't-Tecdid fî's-Şi'ri'l-Hadîs*. İskenderiye: Dâru'l-Vefâ li Dünya't-Tabâa' ve'n-Neşr, 2001.
- el-Hevârî, Ahmed İbrâhîm. "Abdurrahmân Şukrî ve Nazariyyetü's-Şi'r". *el-Müellefâtü'n-Nesriyyetü'l-Kâmile*. el- Hey'etü'l-ÂmmeliŞuûni'l-Matâbii'l-Emirîyye, ts.
- İşıksal, Aslı. "Romantizm Türleri ve Ülkelere Göre Ayrımı". *Akademik Sanat* 13 (28 Ağustos 2021), 14-23.
- İbiş, Mustafa. "Modern Dönemde Mısır'da Şiirin Durumu". *Arap edebiyatının gelişim serüveni* 1. ed. Yıldız Ahmed. 129-157. Konya: Palet Yayınları, 2022.
https://katalog.isam.org.tr/yordam?p=1&q=*&alan=tum_txt&demirbas=301394
- İbrahim, Kâmil Muhammed Hüseyin. *Abdurrahman Şukrî Şâ'irân*. Ümmü Derman Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Kefeli, Emel. *Batı Edebiyatında Akımlar*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2012.
<http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=275510&wYazarlar=emel+kefeli>
- Kılıç, Hulusi. "Abdullah Nedîm". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Nisan 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-nedim>
- el-Ka'kî, Süreyyâ Beşîr b. Muhammed. *et-Teşâum 'inde 'Abdirrahmân Şukrî*. Câmîatü Ümmü'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Mendûr, Muhammed. *en-Nakd ve'n-Nukkâdî'l-Muâsırûn*. Müessesetü Hindâvî, 2021.

- Mütenebbî, Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn el-Cu'fî. *Dîvânü'l-Mütenebbî*. Beyrût: Darû Beyrût, 1983.
- es-Sehartî, Mustafâ Abdüllatîf. *eş-Şi'ru'l-Muâsır alâ Dav'i'n-Nakdi'l-Hadis*. American University of Beirut, 1984.
- es-Sekkût, Hamdî - Jones, Mârsden. *A'lâmü'l-Edebi'l-Mu'âsır fî Mısır: 'Abdurrahmân Şükrî*. Kahire, 1980.
- Şükrî, Abdurrahmân. *Dirâsât fî'ş-Şi'ri'l-Arabî*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetu'l-Lubnâniyye, 1994.
- Şükrî, Abdurrahmân. *Dîvânü Abdurrahmân Şükrî*. Müessesetu Hindâvî, 2015.
- Şükrî, Abdurrahmân. *el-İ'tirâf ve Hüve Kıssatün Nefs*. Müessesetu Hindâvî, 2019.
- Şükrî, Abdurrahmân. *es-Semerât*. Müessesetu Hindâvî, 2015.
- Şükrî, Abdurrahmân. *Hadîsü İblîs*. Müessesetu Hindâvî, 2020.
- Şükrî, Abdurrahmân. *Nazarât fî'n-Nefs ve'l-Hayât*. ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübânîyye, 1996.
- Tuzcu, Kemal. "Mısırlı Neo-Klasik Şairler". *Nüşa* 2/5 (2002), 106-126.
- Ubeyd, Ahmed. *Meşâhiru's-Şu'arâi'l-'Asr fî'l-Aktâri's-Selâseti'l-'Arabîyye: Mısır ve Süriye ve'l-'Irâk*. 2 Cilt. Matbaatu't-Terakkî, 1922.
- Vehbe, Mecdî - Muhendis, Kâmil el-. *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-'Arabîyye fî'l-Luga ve'l-Edeb*. Mektebetu Lübnân, 2. Basım, 1984.
- Yalar, Mehmet. *Modern Arap Şiiri: Kavram Kaynak Yapı*. Bursa: Arasta Yayınları, 2003. <http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=112957&wKitaplar=modern+arap+%C5%9Fiiri>
- Yetkin, Suut Kemal. *Edebiyatta Akımlar*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1967. <http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=41807&wYazarlar=suut+kemal>
- Zor, Salih. *Dîvân Grubu'nun Modern Arap Edebiyatındaki Yeri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.